

Mathias Persson, *Det nära främmande: svensk lärdom och politik i en tysk tidning, 1753–1792*, Uppsala Studies in History of Ideas 40 (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2009). 296 s.

Mathias Perssons avhandling kan ses som ett inslag i kartläggningen av hur Sverige uppfattades på andra sidan Östersjön, i detta fall under 1700-talets senare hälft. Det är här inte fråga om något regelrätt projekt, men det har på senare tid tillkommit en rad avhandlingar och andra studier med liknande ambitioner. Perssons tillskott blir ett tungt vägande bidrag, inte minst för att han som sitt grundmaterial valt den väl renommerade tidskriften och recensionsorganet *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* (i fortsättningen endast *Anzeigen*) som utgavs av Göttingens vetenskaps-societet, Königliche Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen (1751). I denna stad fanns också det nystartade (1737) och från 1750-talet mycket framgångsrika och framstegsvänliga Georgia Augusta-universitetet, vars professorer befolkade Vetenskaps-societeten och därmed också lånade sina pennor till dess tidskrift. Perssons metod går ut på att göra en närläsning och en idéhistorisk analys av *Anzeigens* rapportering om Sverige. Det gäller i första hand recensioner som återfinns under rubriker med svenska ortnamn som Uppsala, Stockholm och Åbo. Under rubriken Göttingen påträffas också en myckenhet svenskt stoff. Här diskuteras mycket hemvant svenskar och deras arbeten. Det är fråga om hundratals recensioner, textpassager och satser, författade av ett dussintal recensenter.

Att det tidigt fanns förbindelser och inarbetade nätverk mellan svenska vetenskapsmän och Göttingens lärde är känt, men hur stor den svenska representationen i *Anzeigen* var, är kanske inte lika bekant. Nu ges den i Perssons avhandling en ingående granskning. Det var dessutom lätt att skapa nätverk med Göttingen, där många av professorerna talade svenska, reste till Sverige och ägnade sig åt

översättning av svenska skrifter. Trafiken i motsatt riktning var också avsevärd. Det var framför allt vetenskapsmän som tillhörde de båda systerinstitutionerna Vetenskapsakademien och Königliche Gesellschaft som hade det flitigaste utbytet.

Avhandlingen är noggrant genomförd, inte minst har det krävts åtskilliga värderingar och definitioner kring det till synes enkla källmaterialet. De kan gälla frågan om recensionernas värde som källmaterial, ifrågasatt av till exempel Robert Darnton, eller hur de sinsemellan olika kritikerna och recensionerna, som ofta kommer med divergerande värderingar och åsikter, skall behandlas. Persson har valt att behandla dem som en kollektiv personlighet för att göra mångfalden överblickbar. Visserligen blir då homogeniteten överdriven, men, som författaren framhåller, varje recension måste underkastas en flerdimensionell och kodriktig bedömning för att sedan jämföras med de övriga recensionerna.

Det finns dock några viktiga och eklatanta undantag. De gäller den till synes märkligt negativa attityd som *Anzeigen* visar för Linné. Här var det fråga om vetenskaplig konkurrens, och i detta fall måste ett enskilt namn visas fram. Tidningens förste redaktör var nämligen den berömde botanisten med mera Albrecht von Haller, som ständigt kritiserade och underkände Linné. Haller kunde varken förlika sig med dennes system eller nomenklatur. Barskt framställs Linné som högdragen, inskränkt och småaktig. Han var helt enkelt en klåpare inom vetenskapen. Även sedan Haller flyttat till sin hemstad Bern (1753) behöll han uppsikten över Linné-litteraturen. Först efter hans död 1777 övertogs hans position av Johann Andreas Murray, botanist, läkare och linnélärling. Han utgjorde för övrigt en viktig länk i Linnés omfattande nätverk, inte minst genom en sextonårig korrespondens. Genom Murray kom Linné att framstå som en obestridlig auktoritet även av *Anzeigen*, som helt tycktes ha glömt sin förre redaktör.

Avhandlingens övergripande tema är som titeln anger "Det nära främmande". I relationen stater emellan kunde man förhålla sig på olika sätt. Storbritannien till exempel stärkte sin identitet genom att se sig som överlägset de kontinentala staterna under 1700-talet. Otaliga brittiska resenärer vittnar i sina reseskildringar om detta. Man kunde också se andra länder som modellstater värda att efterlikna. I Perssons avhandling är det fråga om det utländska "andra" som en spegel för "självet". Detta är inte så lätt att få fram, då det rymmer åtskillig problematik. Det behövs kniviga definitioner och distinktioner för att reda ut begreppen, eftersom *Anzeigens* nyhetsförmedling kännetecknas av en sammansatt och dynamisk blandning av de tre dikotomier Persson vill avhandla: "självet" och "det andra", patriotism och kosmopolitism (vetenskapsmännen tillhörde ju de lärdas republik) samt slutenhet och öppenhet.

Vad säger då tidningen om de svenska vetenskapsmännen? Det är mest naturforskare, kemister och läkare som behandlas, men även historiker som Lagerbring och den från *Anzeigens* sida mycket uppskattade publicisten Carl Christoffer Gjörwell. Om den sistnämnde har det sagts att om man bara förlitade sig på hans tidningar, skulle man lätt få intrycket att man levde i en tysk provins. I *Anzeigen* möter en unison lovsång med ytterst få dissonanser. De flesta svenska vetenskapsmän framhålls som berömda och stora, flitiga, nyttiga, kompetenta, dygdiga, naturälskare, patrioter och kosmopoliter. Den eventuella kritik som förekommer är synnerligen förbindlig. Hade man dessutom en kritisk inställning till något franskt var det en favör. Det fanns nämligen i *Anzeigen* en stark animositet mot allt franskt, som i mycket berodde på landets katolicism. Det som mest slog an och var av stort värde var kombinationen av patriotism och kosmopolitism. Den tycks ha varit något av en överideologi för tidningens transnationella strävanden. En vetenskapsman fick gärna vara patriot och tjäna sitt eget land, bara han samtidigt gav sina

resultat en större räckvidd så att han därmed tjänade hela mänskligheten. Enligt den stora franska Encyklopedien utförde man då en "patriotisme universel". Patriotismens antites var egoismen och likgiltigheten för det allmänna. *Anzeigen* uppfattade sig som en nod, som förde ut de svenska rönen till framför allt de andra tyska staterna.

Ett annat förhållande som livligt uppskattades av *Anzeigen* var överhetens positiva intresse för vetenskap och näringar. Så var det i Tyskland, inte minst i Hannover, där Haller och andra framförde den ständeruppflysta åsikten att lärda akademier inte kunde fungera optimalt utan överhetens protektion. Med tillfredsställelse konstaterade tidningen därför hur högt uppsatta politiker som von Höpken, Ekeblad och Tessin deltog i den svenska Vetenskapsakademiens arbete. De vetenskaper som hade högsta prioritet var de praktiskt tillämpade, de som var nyttiga och gynnsamma för lantbruk och näringar. *Anzeigen* stod bakom hattarna och deras ekonomiska politik, präglad av merkantilism och satsning på manufakturer. Mössorna representeras knappast alls i tidningen. Men det räckte inte med utilism, merkantilism, patriotism, gynnsam politik och ständerupplysning. Det som fattades för att göra samsynen nära nog total var den protestantiska tron och antikatholicismen. Att katolicismen hade haft en förödande verkan på vetenskap och näringsliv och stått för vidskepelse och maktlystnad uttrycktes klart i *Anzeigen* och hade då och då även hörts inom den svenska Vetenskapsakademiens väggar. Reformationen hade skingrat mörkret på alla plan var den gemensamma uppfattningen.

Detta var helt kort de uppfattningar tidningen hade om svensk vetenskap. Här tyckte sig *Anzeigen* och Göttingens lärda värld se sig i en spegel – här fanns det samma, det nära främmande med i stort sett samma ideal. Det utländska "andra" blir ett "nära främmande", och Sverige ses nära nog som en tysk provins. Det var naturligtvis en sovrande process av

den information man fick om Sverige. Med Sverige avsågs för övrigt inte Finland eller de tyska Östersjöprovinserna Svenska Pommern och Wismar, som tidningen faktiskt såg som tyska provinser, om än under svenskt välde. Det fanns dock ett "andra" och främmande Sverige. Något som uppfattades som hotande var den svenska historiska traditionen i form av göticismen. Den hörde förvisso 1600-talet till, men rönte ändå kritisk uppmärksamhet från *Anzeigens* sida, och varje drag av götisk yverborenhet på 1700-talet bemöttes med skärpa. Det tycks som om den väckt anstöt, då dess idéinnehåll krockade med den tyska historiepatriotiska traditionen. Också den hade sina goter och germaner och här fanns också tanken på ett forntida Storgermanien, ett Germania Magna, ur vilket de europeiska rikena uppstått. *Anzeigen* vill gärna se tyskarna som den aktiva och givande parten i umgänget med Sverige. Detta framkommer vid flera tillfällen, trots den påstådda likheten. En viss främmande exotism vilade också över Sverige, som gällde vintern, den stränga kylan (som sågs som något negativt) och en nordlig befolkning, lapparna, som uppfattades som ytterst sällsamma, och vars lycka och levnad fann representationer i *Anzeigen*. Det fanns också några svenska teologer som fick nedgörande kritik, så teologen och wolffianen Nils Wallerius som lyckades få ett av Göttingenprofessorn Michaelis arbeten förbjudet i Sverige. De positiva sidorna och därmed den egna identiteten var dock i klar majoritet.

När det gäller den svenska politiken var, som vi sett, *Anzeigen* hattvänlig (en tysk översättning av hattorganet *En ärlig svensk* gavs goda vitsord) och hyllade dessutom det svenska frihetstida statsskicket, även om man tyckte att riksdagsmännen var för mutbara. Att kungen hade en tillbakadragen roll ansågs positivt. Det är dock märkligt hur lätt tidningen byter åsikt när Gustav III genomfört sin stadskupp. Utan problem upprepar tidningen den gustavianska propagandan och anser att kungen

nu brutit dödläget mellan stånden. Nu ses partisplittringen som något ont. Det snabba åsiktsbytet ser Persson som ett utslag av tidningens överhetsvänlighet. Det var inte heller professorerna som hade makten vid universitetet och Vetenskaps societeten, utan de mäktiga geheimeråden, som kunde gå in och peta i recensionerna och väl inte ville stöta sig med Gustav III. Den nya konstitutionen sågs av *Anzeigen* som en kompromiss mellan envælde och demokrati. Man ansåg till och med att konstitutionen överensstämde med den naturliga rätten och att den därmed var att betrakta som universell.

Avhandlingen är tematiskt anlagd, vilket nog är den bästa formen, även om en del upprepningar inte går att undvika. Det gäller de omfattande kapitlen "Lärdomslandet" och "Nyttonationen", som ibland kan gå in i varandra. Intressant skulle det också ha varit att få se flera uppgifter om de omtalade nätverken och de personliga besöken vid de respektive akademierna. Det hör visserligen inte till avhandlingens syften och Persson anser att det är omöjligt, men något mera hade nog inte varit ur vägen.

Mina invändningar inför denna intressanta avhandling är ytterst få. Det var överraskande att se hur man från *Anzeigens* sida hade så initierade kunskaper om Sverige, och Persson har tagit vara på möjligheterna. De ger ju en ny infallsvinkel på den svenska historien. Hans inläsning av bakgrundsmaterial är omfattande, den empiriska behandlingen är utförd med noggrannhet. Relevanta frågor ställs och besvaras, och de generösa sammanfattningarna bistår läsaren genom myllret av fakta. I ett slutkapitel lägger han också fram en teori baserad på vad som framkommit i avhandlingen om det "nära främmandes" funktion i olika historiska sammanhang. Den återges här i en kort version: "När det nära främmande utgör ett *alter ego*, en projektionsyta för det egna samhället och ett föremål för identifikation, sätts betraktaren i stånd att tillägna sig dess politis-

ka, ekonomiska och sociala förhållanden i sitt hemland, inte minst genom uppställanden av implicita och explicita exempel.” Jo, visst kan det vara så, men det låter aningen trivialt och självskrivet som en användbar teori. Dessutom var det ju så, vilket Persson också antyder i fallet med *Anzeigen*, att tidningens bild av Sverige är ganska skev. Mycket sållades av allt att döma bort för att inte sprickorna i självbilden skulle bli synliga. Detta skall dock inte skymma det faktum att Mathias Perssons avhandling är en välgjord och lärorik presentation av det slutande 1700-talets Sverige som det nära främmande.

Nils Eriksson

Päivi Maria Pihlaja, *Tiedettä pohjantähdän alla: pohjoisen tutkimus ja Ruotsin tiedeseurojen subteet Ranskan 1700-luvulla* (Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten, 2009). 306 s.

Svensk vetenskapspraktik och vetenskapspolitik på 1700-talet är ett väletablerat forskningsfält med både långa traditioner och en rik flora av nyare forskning. Därför väcker varje ny undersökning frågan om vad den möjligen kan tillföra redan befintlig forskning. Päivi Pihlajas doktorsavhandling på finska, *Tiedettä pohjantähdän alla: Pohjoisen tutkimus ja Ruotsin tiedeseurojen subteet Ranskan 1700-luvulla* (Vetenskap under polstjärnan: forskningen om det nordliga väderstrecket och de svenska vetenskapsakademiernas kontakter med Frankrike under 1700-talet), behandlar 1700-talets vetenskapliga intresse för nordliga fenomen både i ett svensknationellt och i ett internationellt perspektiv, och då med speciell hänvisning till epokens stormakt Frankrike.

Uppkomsten av vetenskapsakademier under 1700-talet skapade ett internationellt forum för utbyte av information och, som Pihlaja visar, även ett slags arbetsfördelning.

Grundandet av Kungliga Svenska Vetenskapsakademien 1739 förde effektivare in de svenska vetenskapsmännen i dessa nätverk och gav också utrymme för en nationell strategi för att hävda Sveriges betydelse inom det europeiska vetenskapssamfundet. I 1700-talets Europa fanns det ett intresse för det extremt nordliga. Kölden, isen, midnattssolen och vintermörkret uppfattades som ett slags absoluta enheter som gjorde området till ett potentiellt laboratorium för vetenskapen. Det är detta laboratorium – som i praktiken främst kom att vara Tornedalen – som var objektet för de svensk-franska kontakterna, kunskapsutbytet och omförhandlingarna av bilden av det nordliga och Sverige.

Det centrala källmaterialet för studien är Franska vetenskapsakademins, *Académie Royale des Sciences*, samt övriga Parisiska vetenskaps-samfunds handlingar. Med hjälp av källmaterialet visar författaren vilken roll det nordliga hade då man från svenskt håll aktivt ville etablera kontakter till den franska akademien, som i hög grad hade tjänat som förebild då Svenska Vetenskapsakademien grundades. Studiens tidsramar är valda och motiverade ur ett svenskt perspektiv, med början i 1710-talet och grundandet av *Collegium Curiosorum* i Uppsala. Studien sträcker sig kronologiskt fram till tidigt 1770-tal som enligt författaren inte bara markerar ett inrikespolitiskt, utan också ett vetenskapspolitiskt brott i Sverige. Man riktade efter detta inte lika stor uppmärksamhet på naturvetenskaperna, utan tyngdpunkten försköts mera mot de sköna konsterna och den litterära vitterheten. Tiden som avgränsas sammanfaller med tiden för hattpartiets franskvänliga politik och är på så sätt ganska naturlig då man undersöker svensk-franska relationer.

I det inledande kapitlet undersöker författaren de strategier som man från svenskt håll begagnade för att skapa kontakter med sina franska kolleger. Dels synar Pihlaja interna svenska diskussioner och dels har hon gjort en